

KDY JE OBRAZ A CO JE UMĚNÍ

Metastruktura obrazivosti

JAROSLAV VANČÁT

Vidění nevzniká v oku. Vzniká v mozku.

V. S. RAMACHANDRAN

KDY JE OBRAZ A CO JE UMĚNÍ

Metastruktura obrazivosti

JAROSLAV VANČÁT

Plzeň 2025

FAKULTA DESIGNU A UMĚNÍ
LADISLAVA SUTNARA
ZÁPADOČESKÉ UNIVERZITY
V PLZNI

KDY JE OBRAZ A CO JE UMĚNÍ — **METASTRUKTURA OBRAZIVOSTI**

Jaroslav Vančát

Recenzenti:

prof. PhDr. Peter Michalovič, CSc.

PhDr. Daniel Říha, Ph.D.

Mgr. Martin Foret, Ph.D.

Vydání publikace bylo schváleno Vědeckou redakcí Západočeské univerzity v Plzni.

Jazyková korektura: Hana Roubalová

Grafický návrh obálky: Jaroslav Vančát a Pavel Švejda

Grafická úprava: Pavel Švejda

Sazba: Jakub Pokorný

Vydala:

Západočeská univerzita v Plzni, Univerzitní 2732/8, 301 00 Plzeň

Vytiskla:

Prekomia s.r.o., Západní 1322/12, 323 00 Plzeň

Druhé vydání, 202 stran

Plzeň 2025

ISBN 978-80-261-1324-9

© Západočeská univerzita v Plzni, 2025

Obsah

Úvodem	1
Výchozí situace	3
Přežívající dualismus	9
Estetický vjem a konstatování vizuální podobnosti jako dualistické vstupní brány k vnímání obrazů i reality	14
Co je estetický vjem?	15
Chápání funkce umění na strukturní úrovni individua a na strukturní úrovni society	23
Funkce umění na strukturní úrovni individua	24
Funkce umění na strukturní úrovni society	26
Podobnost jako vstupní akt vizuálního vnímání	27
Co je tedy pak podobnost – individuální obsah podobnosti	33
Východisko výkladu: strukturní vztah society a individua jako rámec vzniku uvědomělé lidské obrazivosti	36
Znak jako prostředek strukturace jednání individuí do strukturace society ..	39
Výchozí pozice society: Intrasociální sémantizace	43
Výchozí pozice formování vizuálního vnímání – senzomotorické jednání individua	50
Biologické předpoklady vizuální registrace objektů: Haptické intermezzo ...	54
Stabilizace a sociální koordinace vizuálních vjemů coby uvědomění viděného	60
Objektová sémantizace. Vznik obrazných představ coby základu vizuálního znaku	63
Strukturní pojetí vývoje sémiotického modelu jako základ porozumění účinkům obrazového vyjádření	67
Vývoj strukturace sémiotických modelů	70
Magický přístup ke znaku	73
Mytický přístup ke znaku	76
Univerzalistický přístup ke znaku	79
Lineární, reflexivní přístup ke znaku	81
Modernistický přístup ke znaku	84
Postmodernistický přístup ke znaku	85
Metastrukturní přístup ke znaku	88
Kdy je obraz: Vývoj strukturace obrazové stavby	95
Přeryvy ve vývoji obrazové tvorby	96
Proměna sémiotického modelu jako základ transformace obrazové stavby	98
Vnitřní vztažnost obrazových celků, objektů a obrazových elementů	100
Vznik obrazového vyjádření	102
Paleolitický, totemický obraz	104
Liniový koncept organizace obrazu přířičných civilizací	112
Antický koncept organizace obrazu	115

Byzantský a raně křesťanský koncept organizace obrazu	118
Předrenesanční koncept organizace obrazu – Giotto	122
Renesanční koncept organizace obrazu	124
Cézannova revoluce – modernistický koncept relační organizace obrazu ...	132
Obrazová skladba jako regulace dynamiky vizuálního vnímání	138
Duchampova revoluce – osvobození asociačních relací obrazových objektů ...	142
Důsledky uplatnění Duchampových děl v uměleckém procesu pro strukturní chápání obrazu	146
Důsledky uplatnění Duchampových ready-mades v umění pro metaforické myšlení	147
Struktura umění. Sociální absorpce výsledků umělecké tvorby	149
Strukturní odstup umění	149
Transformace strukturního účinku umění	152
Kdy je obraz: Svět, ve kterém (který) malujeme	159
Jedinečnost	160
Interaktivita	161
Celek jako relace elementů – struktura	163
Orientovanost a kumulace času – procesuálnost a transformace kvalit strukturní existence	164
Hierarchická vrstevnost – úrovně, stupně, vrstvy, hladiny struktury	166
Místo pozorování	167
Diskurzivní formace coby uvědomění historické podmíněnosti pozorování ...	170
Hodnota výsledků pozorování	176
Svět, v němž se ocitáme a který zobrazujeme	178
Obraz jako sociální strukturní intervence do individuálního vizuálního vnímání	180
Realismus současného (a nastupujícího?) umění	181
Od dadaismu ke konceptu, od výtvarného umění k strukturovanému vizuálnímu jazyku	183
Od surrealismu k filmu, videu a interaktivitě – zobrazení transformací a proměn kvalit	186
Postmoderna aneb co se děje s elementem při jeho velkém množství – strukturní tendence v obraze	186
Od mýtu umělce k individuální osobní kreativitě v celku uměleckého procesu	187
Vizuální masakr	188
Na závěr	191
Summary	195
Literatura	196

Úvodem

„Vizuální systém je zjevně vytrvalý, nápaditý a někdy poněkud svéhlavý při vytváření světa podle svého; doplňování je hbité, pružné a často propracované.“

NELSON GOODMAN

„Umělec, aniž by to zrovna chtěl, je pravděpodobně filosof.“

PAUL KLEE

V průběhu svého zájmu o obraz, o výtvarné umění, jeho teorii a dějiny, včetně jeho pedagogiky, jsem se snažil pochopit celou tuto oblast jako *ucelený systém s jistou funkcionalitou a směřováním*, mnohdy v protikladu k mínění, že nic takového v umění hledat nelze, neboť nejcennější na něm je jeho nezaměřenost a jeho svoboda, usilování o nezávislost jeho existence a maximalizace jeho estetického účinku, které v kantovské tradici jakýkoli další účel vylučují.

Za léta mých zkoumání¹ se mi v tomto snažení postupně vyjevovaly některé souvislosti vázané na rehabilitaci pojmu *struktura* v pojetí Jana Mukařovského. Jím založená *dynamizovaná definice struktury* nakonec v tomto pragmatickém pojetí mi *uvedla do dynamicky funkcionálních vzájemných vztahů* hned několik představ:

- strukturní představu o *societě*, a tudíž i představu o *strukturních vztazích mezi individui*, z nichž *tato societa povstává a transformuje se (ta se ukázala jako základ dalšího postupu)*;
- strukturní představu o *vývoji a proměně fungování sémiotických struktur society* s postupným odhalováním a zvýznamňováním jejich dalších členů a takto narůstajících vzájemných vztahů mezi nimi;
- strukturní představu o *vývoji umění* a o jeho funkčním, pragmatickém začleňování do aktivního fungování society
- a nakonec i představu o *obrazu, o zobrazení jako postupně se vyvíjející struktuře vizuálních znaků (což znamená také ovšem i navyšující se množství jejich vzájemných vztahů!)*, *funkčně směřující skrze individuálně podmíněné jedinečné vnímání a poznávání k sociální kooperaci a koordinaci*.

To mne vede k přesvědčení, že všechny tyto souvislosti nás mohou posunout až k chápání strukturní povahy naší individuální existence a v těchto důsledcích až

- *k uvědomělé proměně diskurzu našeho vnímání, naší obrazné představivosti a myšlení*.

¹ Vančát, 2000; 2009.

Uvedené jevy by bylo takto nakonec možné začít pojímat v souladu s Mukařovského pojetím struktury jako **sumární metastrukturu, složenou ze vzájemných dynamických relací uvedených strukturních vrstev**.

Totální uplatnění pojmu struktura ve všech částech mého výkladu není v protikladu k jejímu pluralitnímu naplnění v jednotlivých stupních její existence – naopak, *každý tento strukturní stupeň vystupuje v elementech i vazbách zásadně odlišných kvalit od ostatních strukturních stupňů, podřazených i nadřazených*.

Pluralitou v uvedeném strukturním rozvržení lze pak vysvětlit mnoho dosud **duálně vypjatých rozporů**, ukazuje se např., že co je svobodou či idolem (tak neodmyslitelnými od umění) na strukturním stupni individuální existence, může mít zároveň, na nadřazeném (zde sociálním) stupni struktury, až pragmatické funkcionální účinky.

V důsledku těchto pluralitních poměrů se jako zásadní kvalita struktury vyjevuje její **interaktivita**. Struktura v tomto interaktivním pojetí pak trpně neodráží prostředí, v němž se nalézá, ale *v interakci je aktivně modifikuje, z pozic všech svých kvalitativních stupňů, v nichž je sama při tom restrukturuje*.

To, co bylo v předchozím diskurzu moderny pojímáno ještě duálně na pólu objektivní existence vnímaného v protikladu k subjektivitě vnímajícího, *nemůže být nyní popsáno bez uvedení stupně a způsobu strukturace poznávajícího*, z čehož se teprve pak vyjeví, jaký smysl a hodnotu (interakční potenci) poznávané získává. S uvědoměním všech výše nastolených aspektů lze hovořit o současné diskurzivní revoluci a efektivně tak čelit aktuálně projevovaným zmatkům a vyhlašovaným nejistotám ze světa, jimž podléhají právě ti, kteří zůstávají pouze u dualit a kteří si tak tuto **svou vlastní strukturaci** dosud nedokážou představit.